

Historia

Terra Premisliensis

Terra Premisliensis, czyli Ziemia Przemyska – cóż to właściwie oznacza? Nie jest to bowiem ani termin administracyjny, ani nazwa jednostki fizjograficznej. Nie sposób utożsamiać Ziemię Przemyską z terenem obecnego powiatu przemyskiego (a właściwie dwóch powiatów – ziemskiego i grodzkiego) czy też niedawnego województwa przemyskiego. Jest to więc przede wszystkim pojęcie historyczne, ciągle ewoluujące, obejmujące w różnych okresach i różnych kontekstach, różne obszary. Jest to ziemia, z Przemyślem jako centralnym ośrodkiem, leżąca na styku wielkich kultur Wschodu i Zachodu. Jest to ziemia o przebogatej, burzliwej, przeszło tysiącletniej historii, o której w części tylko przypominają, zachowane do dziś pamiątki i zabytki kultury materialnej.

Najsławniejszy polski kronikarz, Jan Długosz, wywodzi nazwę Przemyśl od księcia Przemysława, który panował na tym terenie we wczesnym średniowieczu. Badania historyczno-archeologiczne potwierdzają, że już w VII wieku istniał na tym terenie zwarty organizm państwowo-plemienny, zaś w X wieku był Przemyśl znaczącym grodem słowiańskim.

Już w średniowieczu rywalizowały o te ziemie: Polska, Ruś i Węgry. W X wieku czasowo osiedlili się na terenie dzisiejszego Przemyśla Węgrzy, zmierzający znad Wołgi do swej nowej ojczyzny na Nizinie Panońskiej. W roku 981 – jak podaje kijowski kronikarz Nestor – książę ruski Włodzimierz „poszedł na Lachów i zajął grody ich: Przemyśl, Czerwień i inne”. Przemyśl był wówczas jednym z najgłówniejszych grodów Lędzian, a jego znaczenie potwierdza fakt wybudowania na zamkowym wzgórzu, w czasach pierwszych Piastów (prawdopodobnie za Bolesława Chrobrego) okazałej, kamiennej rezydencji – pallatium wraz z rotundą. Źródła potwierdzają, że już w XI wieku powstała tu też pierwsza osada żydowska.

Od schyłku wieku X do połowy wieku XIV znalazł się Przemyśl pod dominującym wpływem Rusi (pomimo okresowej przynależności do Polski i Węgier). Przez pewien czas gród nad Sanem był nawet stolicą suwerennego księstwa. Ostatecznie ziemię przemyską, wraz z całą Rusią Halicką, przyłączył w 1340 roku do Polski, ostatni z Piastów, król Kazimierz Wielki. Za czasów tego monarchy wzniesiono murowany zamek, a miasto zaczęło się rozwijać, stając się ważnym centrum osadniczym, administracyjno-gospodarczym, handlowym i kulturalnym. Korzystne tendencje umocniły się po nadaniu (a raczej jedynie odnowieniu) miastu w 1389 roku przez króla Władysława Jagiełłę przywileju lokacyjnego na prawie magdeburskim.

Bardzo wcześnie docierali na Ziemię Przemyską misjonarze chrześcijańscy (przede wszystkim franciszkanie i dominikanie), zaś miasto stało się ważnym ośrodkiem duszpasterskim oraz stolicą diecezji – rzymskokatolickiej i prawosławnej, a następnie łacińskiej i greckokatolickiej.

Największy rozkwit Ziemi Przemyskiej przypada na czasy renesansu. To wówczas powstawały liczne miasta i osady, rezydencje magnackie, obiekty sakralne. Pomimo ciągłych zagrożeń, jak najazdy obcych wojsk czy pożary, rozwój ten nie został zahamowany. Utrwaliły swoją pozycję liczne możne rody, m.in.: Krasickich, Sapiehów, Fredrów, Korniaktów, Stadnickich, Herburtów, Drohojowskich, Mniszców i wiele, wiele innych, wznosząc okazałe budowle rezydencjonalne. Mieszkańcy tych terenów odegrali ważną rolę w polskiej kulturze czy nauce, by wspomnieć chociażby: Marcina Króla z Żurawicy – profesora Akademii Krakowskiej, Bernarda Wapowskiego – wybitnego kartografa czy Stanisława Orzechowskiego – pisarza politycznego i teologa.

Z Ziemią Przemyską związani też byli inni sławni twórcy, jak Ignacy Krasicki – urodzony w Dubiecku, „książę poetów stanisławowskich” czy największy polski komediopisarz – Aleksander Fredro. Do ożywienia intelektualnego i artystycznego przyczyniła się działalność licznych dworów, czego najlepszym przykładem jest kulturotwórcza i patriotyczna aktywność kilku pokoleń rodu Pawlikowskich z Medyki.

Upadek Przemyśla i innych miejscowości regionu postępował już od XVIII wieku, a pogłębił się po zagarnięciu tych terenów przez Austrię w 1772 roku. Symptomy pewnego ożywienia zaczęły się dopiero w drugiej połowie XIX wieku, kiedy to władcy monarchii dostrzegli i strategiczne położenie Przemyśla i postanowili wykorzystać ten atut, wznosząc potężną (trzecią co do wielkości w Europie) twierdzę. Wraz z budową twierdzy nastąpił dynamiczny rozwój miasta i regionu, do czego przyczyniło się też otwarcie w 1860 roku linii kolejowej łączącej Kraków ze Lwowem.

Twierdza Przemyśl odegrała ważną rolę podczas pierwszej wojny światowej, a pozostałością po tamtych czasach są imponujące relikty architektury militarnej i liczne cmentarze wojenne. Konsekwencją wojennych zmagani były nie tylko zniszczenia ale także planowe „oczyszczenie przedpola twierdzy” w 1914 roku. Zrównano wówczas z ziemią kilkadziesiąt podprzemyskich wsi i przysiółków, wraz z zabytkowymi kościołami, cerkwiami i dworami, m.in. w Kuńkowcach unicestwiono dwór znanego pisarza historycznego i kolekcjonera Władysława Łozińskiego.

W czasach Drugiej Rzeczypospolitej, Przemyśl był nadal jednym z najważniejszych centrów administracyjnych. Mieściło się tu m.in. Dowództwo Okręgu Korpusu X Wojska Polskiego, obejmujące swoim zasięgiem tereny od Drohobycza po Kielce. Rozwijały się liczne towarzystwa społeczno-kulturalne, na przykład.: założone w 1909 roku Towarzystwo Przyjaciół Nauk.

Druga wojna światowa i jej konsekwencje przekreśliły jednak nadzieje na utrwalenie takiego stanu rzeczy i podtrzymanie korzystnej koniunktury. W latach 1939 – 1941 miasto i okoliczne ziemie zostały podzielone pomiędzy dwa totalitarne mocarstwa – hitlerowskie Niemcy i Związek Radziecki. Międzypaństwowa granica biegła Sanem. Prawobrzeżna część miasta nazywała się Peremyszl, zaś lewobrzeżna – Deutsch Przemyśl. Wiele osób zginęło próbując nielegalnie tę granicę przekroczyć.

Po drugiej wojnie światowej miasto nabrało nowego, przygranicznego charakteru. Zmieniła się struktura ludnościowa. Niemal zupełnie znikła społeczność żydowska. Wysiedlono większość społeczności ukraińskiej. Opuszczone miejsca zasiedlili nowi osadnicy, zarówno ze Wschodu jak i z przeludnionych terenów Polski.

Obecnie, o przeszło tysiącletniej historii Przemyśla i Ziemi Przemyskiej przypominają cenne zabytki i pamiątki po wielopokoleniowej pracy zamieszkałych tu Polaków, Ukraińców, Żydów, a także, Niemców, Austriaków, Włochów, Czechów, Ormian, Szkotów i przedstawicieli innych nacji.

Tożsamość tej ziemi budują także rozmaite regionalne osobliwości. Zwykło się nazywać Przemysł stolicą polskiej fajki (funkcjonuje tu kilkanaście zakładów rzemieślniczych) oraz jednym z najważniejszych ośrodków ludwisarstwa (prawie dwa wieki tradycji ludwisarskich rodziny Felczyńskich). Miasto jest stolicą dwóch archidiecezji - rzymskokatolickiej oraz greckokatolickiej, istnieje też prawosławny ordynariat połowy.

Ziemia Przemyska to obszar, którego osią jest San, centralnym ośrodkiem - Przemysł, a granice administracyjne zmieniały się przez wieki. Niegdyś do tej ziemi należały m.in.: Stryj, Drohobycz, Sambor, Rzeszów, Jarosław, Przeworsk, Łańcut, Leżajsk... W latach dwudziestolecia międzywojennego podejmowane były próby utworzenie województwa przemyskiego. Próby te nie okazały się skuteczne. Natomiast w latach 1975 - 1999 funkcjonowało województwo przemyskie obejmujące tereny obecnych powiatów: przemyskiego, jarosławskiego, przeworskiego i lubaczowskiego. Odwiedzając ten region warto pamiętać o tych pokrętnych, zmieniających się kolejach losu.

Zdzisław Szeliga